

Süleymaniye Camii kubbe yazıları ile (Fâtır 35/41) sağlığında yazdığı, fakat bugün mevcut olmayan kabir kitâbesi de Karahisârî'nin bilinen celi yazılarıdır. Süleymaniye Camii kubbe yazıları zamanla bozulduğundan Sultan Abdülmecid döneminde Abdülfettah Efendi tarafından terkihi aynen korunarak Râkım tavrında yeniden yazılmıştır. Müstakimzâde, Karahisârî'nin ölümünden yirmi bir yıl sonra inşa edilen Piyâle Paşa Camii'ndeki âyetle (ez-Zümer 39/73) yine ölümünden otuz iki yıl sonra vefat eden Mimar Sinan'ın kabir ve sebilinin yazılarının da Karahisârî'ye ait olduğunu kaydetmektedir. Bu yazılar muhtemelen Karahisârî'nin yazı kâğıtlarından istifade edilerek talebeleri tarafından yazılmıştır. Ayrıca 970'te (1562) Yedikule İmrâhor İlyas Bey Camii yakınında bulunan Uşşâki Dergâhı Çeşmesi'ndeki taşla hakkedilmiş celi yazılarla girift müstakimzâde kelime-i tevhidin ketebesiz olmakla beraber üslûbu bakımından Karahisârî'ye ait olduğu tahmin edilmektedir.

Karahisârî'nin aklâm-ı sittede açtığı çağır bir asır içinde yerini Şeyh Hamdullah mektebine bırakmakla birlikte celi ve müstakimzâde yazılardaki tesiri Mustafa Râkım'a kadar devam etmiştir. Tophane'de Kılıç Ali Paşa Camii yazılarının hattatı Demircikulu Yûsuf Efendi, Karahisârî tavrının en ünlü temsilcisidir. Bilinen talebeleri arasında evlâtlığı Hasan Çelebi de ünlü bir hattattır. İstanbul Süleymaniye ve Edirne Selimiye camilerinin taşla hakkedilmiş kitâbeleri ve çini üzerinde işlenmiş celi yazılarının hattatı olan Hasan Çelebi, bir müddet hocasının yazı tarzını devam ettirdikten sonra Şeyh Hamdullah ekolünü benimsemiş, bu yolda da güzel eserler vermiştir. Ferhad Paşa, Büyükçekmece Köprüsü kitâbe yazılarının hattatı Derviş Mehmed (Karahisârî Dervîşi), Kâtib ve Muhyiddin Halîfe Karahisârî'nin önde gelen talebelerindendir.

BİBLİYOGRAFYA :

Tsma, nr. D 9706/4; Ârifî Fethullah Çelebi, *Süleymannâme* (nşr. Esin Atıl), New York 1986, s. 31, 41, 64; Sâî, *Tezkiretü'l-bünyân* (nşr. Ahmed Cevdet), İstanbul 1315, s. 61; Mehdi Beyânî, *Ahuâl ü Âşâr-ı Hoşnûvîsân*, Tahran 1363 hş., IV, 17, 18; Âlî, *Menâkıb-ı Hünerverân*, s. 25; *Gülzâr-ı Savâb*, s. 59, 60; Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, I, 151, 152; Suyolcuzâde, *Devhâtü'l-küttâb*, s. 9-10; Ayvansarâyî, *Hadikatü'l-cevâmî*, s. 302; Müstakimzâde, *Tuhfe*, s. 94; Habîb, *Hat ve Hattâtân*, İstanbul 1305, s. 84-85; *Sicill-i Osmânî*, II, 162; *Osmanlı Müellifleri*, I, 145; Ekrem Hakkı Ayverdi, *Fatih Devri Hattatları ve Hat Sanatı*, İstanbul 1953, s. 24; Rifki Meriç, *Türk Nakış Sanatı Tarihi Araştırmaları*, Ankara 1953, s. 58, 66-68; Süheyl Ünver,

Hattat Ahmed Karahisârî, İstanbul 1964; Ömer Lütfi Barkan, *Süleymaniye Cami ve İmaret-i İnşaatı (1550-1557)*, Ankara 1979, II, 184, 187; M. Uğur Derman, *Türk Hat Sanatının Şâheserleri*, İstanbul 1982, IV, 7, 8; Aptullah Kuran, *Mimar Sinan*, İstanbul 1986, s. 88; *İslâm Kültür Mirasında Hat San'atı* (haz. Uğur Derman), İstanbul 1992, s. 195; Ali Alparslan, *Ünlü Türk Hattatları*, Ankara 1992, s. 49-64; Filiz Çağman, "Ahmed Karahisârî'ye Atfedilen Ünlü Kur'ân-ı Kerîm", 9. Milletlerarası Türk Sanatları Kongresi, Ankara 1995, I, 521-527; Muhittin Serin, *Hat Sanatı ve Meşhur Hattatlar*, İstanbul 1999, s. 109-113; Kemal Çiğ, "Hattat Ahmed Karahisârî", *Tarih Dünyası*, I/6, İstanbul 1950, s. 234, 235; Midhat Sertoğlu, "Sütlüce ve Üç Hattat Mezarı", *Hayat Tarih Mecmuası*, sy. 3, İstanbul 1977, s. 13-17; Atilla Çetin, "İstanbul'da Tekke, Zaviye ve Hankâhlar Hakkında 1199/1784 Tarihli Önemli Bir Vesika", *VD*, XIII (1981), s. 589.

MUHİTTİN SERİN

KARÂİLİK

Milâdî VIII. yüzyılda Irak'ta doğan ve Tanah'ı dinî hükümlerin yegâne kaynağı olarak kabul eden yahudi mezhebi.

Mezhebin İbrânîce ismi olan Kara'im'in (okuyanlar) "okumak" anlamındaki kara' kökünden türediği ve müntesiplerinin Tanah'ı (Ahd-i Atik) çok okuduklarına işaret ettiği belirtilmektedir. Ayrıca kelimenin kökünde "davet etmek" mânasının da bulunduğu ve Kara'im isminin "davet ediciler" anlamına geldiği de ileri sürülmektedir. Müntesiplerine "kutsal metnin çocukları" mânasında Beneî Mikra, Ba'ale Mikra isimleri de verilmiştir. Kara'im ismi Arapça'da Karrâî, Karrâ'ûn, Kuman-Kıpçak Türkçesi'nde Karaylar, Batı dillerinde Karaite, Caraim gibi ke-limelerle karşılanmıştır.

Mezhebin doğmasında birtakım dinî, siyasî ve içtimâî sebepler etkili olmuştur. Irak bölgesinin İran ve Bizans'ın etki alanından çıkmasıyla mâbedin yeniden inşası ve Kudüs'e dönüş gibi mesîhî beklentiler güçlenmişse de bölgenin milâdî VII. yüzyılda Abbâsîler'in hükümrânlığına girmesiyle bu beklentiler hayal kırıklığına dönüşmüştür. Sosyal ve ekonomik problemler yaşayan bölgedeki yahudi topluluğu, kendilerini Abbâsî halifesine karşı temsil eden cemaat başkanlığının ve Talmud akademilerindeki âlimlerin tavırlarından rahatsız olmuşlardır. Abbâsîler'in Irak'ın kuzey ve doğusundaki dağlık bölgeleri iskâna açmasıyla yahudiler farklı mülteci etnik unsurlarla bir arada yaşamak zorunda kalmışlardır. Bu hususların, geleneksel Yahudiliğe karşı

Anan ben David tarafından sadece yazılı Tevrat'ın dinde kaynak olduğunu savunan bir yapılanmanın ortaya çıkmasına yol açtığı ifade edilmektedir.

Rabbânî kaynaklarına göre, VIII. yüzyılın ikinci yarısında Irak'taki yahudi toplumunun başkanı İshak Harkavi'nin ölümü üzerine Talmud akademisinin ileri gelenleri cemaat başkanlığı için, yaşça büyük ve daha bilgili olmasına rağmen Anan'ı değil mütevazî bir kişiliğe sahip kardeşi Hananiah'ı tercih etmişlerdir. İtirazı üzerine Abbâsî halifesi tarafından hapse atılan Anan, kendisini halifeye affettirdikten sonra Talmudcu geleneğe karşı kendi din anlayışını belirlemeye ve taraf-tar toplamaya başlamıştır. Rabbânîler'in bu iddiasına karşılık Kaufman Kohler, Karâiliğin sadece şahsî ihtiraslar sonucu ortaya çıkmış bir muhalefet hareketi gibi görülmesinin doğru olmadığını, Talmudculuğa karşı gelişen tabii bir reaksiyon kabul edilmesi gerektiğini belirtmiş, bu mezhebin, Tanah'ın yegâne dinî otorite oluşuna vurgu yaparak Yahudilik tarihinde kutsal metne yönelik çalışmalara ivme kazandırdığına da dikkat çekmiştir (JE, VII, 446). Rabbânî anlayışa muhalefet eden daha önceki mezheplerden etkilendiği söylenen bu yeni hareket, VIII. yüzyılda müslümanların hâkim olduğu coğrafyada önce Anâniyye adıyla ortaya çıkmış, IX. yüzyılın ilk yarısında ise Kara'im ismini almıştır.

Karâî kaynaklarına göre Anan, Rabbânî anlayışa karşı faaliyetlere başlayınca baskı ve işkenceye mâruz kaldığından Halife Mansûr'un izniyle Bağdat'tan ayrılarak Kudüs'e yerleşti. Taraftarlarından bazıları Filistin, Suriye, Mısır, Bizans, İran, Ermenistan ve Kafkasya'ya dağılarak bu yeni hareketin propagandasını yaptı. Anan'dan sonra IX. yüzyılda yetişen güçlü şahsiyetler kendi aralarında ayrılığa düşmekle birlikte onun hareketini bir mezhep haline dönüştürdüler. Karâiliğin ilk filizlendiği yerler İran, Ermenistan ve Kafkasya bölgeleridir. IX. yüzyılda yaşayan ve Karâî ismini ilk defa kullanan Benjamin en-Nihâvendî ve öğrencisi Daniel el-Kûmisî (Dâmegânî) İran Karâîleri'nin yetiştirdiği önemli şahsiyetlerdendir.

Kudüs, Filistin ve Suriye bölgelerinde Karâîlik XI. yüzyıla kadar yayılmaya devam etti. Suriye'deki Karâîler'in bir kısmı X. yüzyıldan itibaren Bizans topraklarına göçtü (Ankora, s. 84-85). 1099 yılında Haçlılar Kudüs'ü işgal ettiklerinde Rabbânî yahudilere yaptıkları zulmü Karâîler'e de

uyguladılar, bunun üzerine cemaatin büyük bir kısmı Mısır'a ve Kuzey Afrika'nın diğer bölgelerine doğru ilerledi. XI. yüzyılda Karâiliği benimseyen bir yahudinin gayretiyle Karâilik İspanya'da yayıldı, ancak XII. yüzyılda İspanyollar'ın baskılarıyla Karâiler bölgeyi terkettiler.

Bizans Karâiliği'nin aslını Irak, Filistin ve Suriye'den IX. yüzyılda başlayan ve X. yüzyılda yoğunlaşan göçler oluşturmuş, zamanla onlara yerli Rum unsurlar da katılmıştır. İstanbul Osmanlılar'ın eline geçince Karâilik için önemli bir merkez haline gelmiş ve Edirne, Selânik, Kocaeli, Kırım gibi bölgelerden göçler gelmiştir. XI. yüzyılın sonundan başlayan ve XII. yüzyılı da kapsayan dönemde Bizanslı Karâiler Kudüs'e gidip Arapça ve İbrânice öğrenerek Arapça Karâi kaynaklarını İbrânice'ye tercüme etmişlerdir. Aynı dönemde yaşayan ve Karâiliğin esaslarını belirlemeye çalışan ilk âlim olduğu kaydedilen Judah ben Elijah Hadassi'nin *Esh-kôl ha-Kôfer* adlı eseri Karâiliğin önemli ansiklopedik kaynaklarından biridir (ERE, VII, 667-668).

Özellikle XV. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Kırım Karayları'ndan İstanbul Karâi cemaatine sürekli katılmalar olduğu gibi Balkan Karâiliği de daha çok Kırım'dan takviye edilmiştir. Ayrıca Macaristan'daki Kabar Türkleri de zamanla Trakya cemaatlerine katılmışlardır. Kırım'dan İstanbul'a göç eden Aaron ben Joseph (ö. 1320) adlı Karâi âlimi *Sefer Mibhâr* adlı tefsiriyle tanınmıştır. Karâiler'in İbn Meymûn'u olarak adlandırılan Aaron ben Elijah (ö. 1369), Mu'tezile ve Aristo felsefesiyle beslenen teolojik görüşlerini bir araya getirdiği *Es ha-Hayîm* adlı eseri ve Karâi şeriatıyla ilgili görüşlerini yansıttığı *Gan Eden* ve *Keter Torah* adlı tefsiriyle dikkat çekmiştir.

Bizans Karâileri'nin temelini yahudi göçmenlerle yerli Rumlar oluşturmuşsa da zamanla Kuman ve Kabar unsurların ağırlıklı olduğu Balkan Karâileri ve Kırım Karayları İstanbul Karâileri arasında önemli bir nüfusa sahip olmuştur. Karâiler İstanbul'da Eminönü, Karaköy ve Hasköy'ün yanı sıra Fener, Balat ve Üsküdar'da cemaatler halinde varlıklarını sürdürmüşlerdir. Zamanla küçülerek toplu halde Hasköy'de yaşarken 1918 yangınından sonra şehrin muhtelif semtlerine dağılmışlardır.

Kırım ve Güney Rusya Karayları'na gelince, Hazarlar'ın Karâiliği kabul etmesini VIII. yüzyılın ortalarında Bizans'tan süren yahudi göçmenlerin sağladığı ve X.

yüzyılda da Bizans'tan Hazar ülkesine göçlerin gerçekleştiği, dolayısıyla Güney Rusya ve Kırım'a Karâiliğin VIII ile X. yüzyıllar arasında girmiş olabileceği ileri sürülmüştür (Ankori, s. 59, 152). Öte yandan Hazar Hakanı Bulan'a Karâiliği kabul ettiren İshak Sangari'nin önce Hazar ülkesinde faaliyet gösterdiği, ardından Kırım'a geçerek oraya yerleştiği belirtilmektedir. Karâilik, Hazar ülkesinde ve Kırım'da muhtemelen aynı anda yayılmıştır. XIV. yüzyılda da Litvanya ve Polonya'ya kadar ulaşmıştır. Aynı dönemde Kırım Karayları'ndan bir kısmı Litvanya ve Polonya'ya göç etmiş, bugünkü Doğu Avrupa Karay cemaatinin temellerini atmıştır.

X-XII. yüzyıllar arasında altın çağını yaşayan Karâilik Haçlı seferlerinden sonra zayıflamaya başlamıştır. Rusya'da yahudiler üzerinde yoğunlaşan baskılar Karâiler'e de yansımış, özellikle 1917 Bolşevik İhtilâli'nin ardından Kırım, Litvanya ve Polonya'da yaşayan Karaylar Amerika, Orta ve Batı Avrupa ülkelerine gitmek zorunda kalmışlardır (Kaufman, s. 40-41). II. Dünya Savaşı sırasında çok sayıda Karay Türkü'nün başta Sibirya olmak üzere Sovyetler Birliği'nin çeşitli bölgelerine sürüldüğü bilinmektedir.

Günümüzde Irak, İran, Suriye, Kuzey Afrika, İspanya, Hindistan, Çin ve Mançurya gibi ülkelerde Karâi cemaatleri kalmamıştır (a.g.e., s. 40). İstanbul'da yaklaşık 100 kişilik cemaat dışında Anadolu ve Trakya'da da Karâi bulunmaktadır. İsrail ve Kahire'de Karâiler küçük cemaatler halinde varlıklarını sürdürürlerken 1948'deki savaştan sonra Mısır'dakilerin çoğunluğu İsrail'e geçmiş, bir kısmı Avrupa ve Amerika'ya göç etmiştir. Toplam nüfusları kesin olarak bilinmemekle birlikte 1000'li rakamlarla ifade edilen Karâiler'in büyük çoğunluğu günümüzde eski Sovyetler Birliği topraklarında ve Polonya'da yaşamaktadır.

Karâiliğin Temel Özellikleri ve İnanç Esasları. Karâilik, Yahudiliğin yegâne kaynağı olarak yahudi kutsal kitabı Tanah'ı kabul etmiş, Rabbânî Yahudiliği'nin sözlü Tevrat şeklinde nitelendirdiği Mişna ve Talmud literatürünün dinî otoritesine karşı çıkmıştır. Anan'ın mezhebin esaslarını belirlediği *Sefer ha-Mitsvot* adlı eseri günümüze kadar ulaşmamışsa da taraftarlarına, "Doğrudan Tanah'a başvurun, benim fikirlerime körü körüne bağlanmayın" dediği nakledilmektedir. Öte yandan onun Rabbânîler'in sözlü Tevrat'a yaklaşım metodunu tâdil ede-

rek kullandığı, cumartesi günü ateş yakmak ve o gün evi terketmek yasağı ile bayram günlerinin tesbitini yeni ayı görerek yapmak ve Şavuot (haftalar) bayramını mutlaka pazar gününe rastlatmak gibi Sadûkîm ve İssiyîm mezheplerine ait bazı dinî hükümleri de benimseydiği belirtilmektedir. Anan'ın İslâm kültüründen, kutsal metinlerden kıyas yoluyla hüküm çıkarma hususunda Ebû Hanîfe'den etkilendiği ileri sürülmektedir (Eİ² [İng.], IV, 606; JE, VII, 439). Ona göre Tevrat'taki, "Siz benim emrettiğim kelimeye ne bir ilâve yapacaksınız ne de ondan bir eksiltmede bulunacaksınız. Belki size emrettiğim Yahova'nın emirlerini korursunuz" (Tesniye, 4/2) şeklindeki ifade gereği Yahova'nın emirlerini yerine getirmek için Tanah yeterlidir ve onu tamamlayıcı Rabbânî geleneğe ihtiyaç yoktur (ERE, VII, 662-663). Gelenek, kutsal metinde emredilen kuralların uygulanması için gerekli olduğunda birtakım kapalı hususlara açıklık kazandırılmasında ve ayrıntılı hale getirilmesinde sınırlı olarak kullanılmış, bunların dışında kutsal metin üzerinde yoğunlaşma esas alınmıştır.

Ancak Karâilik'te kutsal metni esas alma prensibi korunmakla birlikte mezhebin ileri gelen âlimleri çeşitli konularda farklı kanaatlere sahip olmuşlardır. Benjamin en-Nihâvendî, Talmud'a Anan'ın gösterdiği şiddetli muhalefeti göstermemiştir. Ya'kûb el-Kirkisânî *Kitâbü'l-Envâr ve'l-merâkib* adlı eserinde yahudi mezhepleri hakkında geniş bilgi vermiş, Rabbânî Yahudiliği'ni tenkit etmiş, nazar, istidlâl ve kıyasın gerekliliği konusunda mezhebinin görüşlerini aktarmış (II, 66-67). Rabbânî yahudi âlimlerinden Saîd b. Yûsuf el-Feyyûmî'nin (Saadia Gaon) kıyası reddetmesini eleştirmiştir (II, 79-101). Onun çeşitli ilâhiyyât konularını aklı olarak ele alıp izah etmesinde de (II, 169-226) Mu'tezile'den etkilendiği belirtilmektedir (JE, VII, 440).

Mezhebin temel özellikleri, XII. yüzyılda Judah Hadassi'nin kutsal metni anlamaya yönelik seksen farklı hermenötik kural belirleyen çalışmalarıyla gelişmiş ve XV. yüzyılın sonlarına doğru Elijah Bashyazı (Eliyahu Basiaci) döneminde son şeklini almıştır. Bu gelişmelerden sonra kutsal metinden hüküm çıkarmanın prensipleri, 1. Metnin açıkça anlaşılabilir emir ve yasaklar içerdiği hususundan hareketle lafzî (literal) anlamını kavramak; 2. Tanah'ta doğrudan ifade edilen hükümler yanında açıkça belirtilmeyen-

ler de bulunduğundan mantıkî kıyas yoluyla bilinenlerden hareketle bilinmeyenlere ulaşmak; 3. Tevrat'ın, "Ya'küb cemaati için miras olarak Mûsâ bize Tevrat'ı emretti" (Tesniye, 33/4) ifadesi gereği 1 ve 2. şıklarla çözülemeyen hususlarda Karâî cemaatinin ittifatını yani içmâını esas almak şeklinde belirlenmiştir. Bütün Karâî âlimleri tarafından kabul edilmese de bu prensiplere insan aklıyla elde edilen bilgi şeklinde dördüncü bir şıkkı ekleyenler de olmuştur (EJd., X, 777-778).

Kutsal metni tek kaynak kabul etme ve ondan hüküm çıkarma konusundaki yaklaşımlarında farklı tavra sahip bulunan Karâîler'in on maddelik inanç esaslarının Rabbânîler'inkinden özü itibarıyla farklı olmadığı görülmektedir. Karâîliğin inanç esaslarıyla ilgili ilk çalışmalar Elijah Bashyazı ve öğrencisi Calep Afendopolo tarafından son şekline kavuşturulmuştur: 1. Her şeyi yoktan yaratan Tanrı'dır. 2. Her şeyi yaratan Tanrı'dır, fakat O yaratılmamıştır. 3. Tanrı birdir, hiçbir şekilde diğer yaratıklara benzemez. 4. Tanrı Mûsâ'yı elçi olarak bize göndermiştir, o peygamberlerin en büyüğüdür, onun gibi bir peygamber gönderilmemiş ve gönderilmeyecektir. 5. Tanrı Mûsâ'nın aracılığı ile mükemmel gerçeğin ve şeriatın bulunduğu tam ve yazılı olan (Rabbânî gelenekle tamamlanmaya ihtiyacı olmayan) Tevrat'ı bize göndermiştir. 6. Her mümin Tevrat'ın orijinal dilini öğrenmelidir. 7. Peygamberlik mevhibeleri Mûsâ'ninkinden düşük olsa da Tanrı başka peygamberlere de vahiy göndermiştir. 8. Tanrı ölüleri kıyamet gününde diriltecektir. 9. Tanrı âhirette insanlara dünyadaki amellerine göre ceza veya mükâfat verecektir. 10. Tanrı sürgünde olanları küçük görmez, aksine çektikleri meşakkatlerle onları temizlemeyi diler, onlar da Tanrı'nın yardımını ve Mesîh'i beklemelidirler.

İbadet ve Dinî Hükümler. Karâîlik'te kutsal kitaptan duaların okunduğu günlük ibadet sabah ve akşam olmak üzere iki defa yapılır. Ruhban sınıfı olmadığından âyini cemaatin en bilgili üyesi yönetir. Kenasa adı verilen mâbedlerinin kiblesi Sion dağındaki Beytülmakdis'tir. Kendi takvimlerine göre nisan ayının on üçünden şivan ayının yirmi üçüne kadar her yıl yetmiş günlük ve ayrıca her ayın yedinci günü, Purim bayramında iki gün ve adar ayının on dört ve on beşinci günlerinde Ester orucu tutulur. Rabbânî Yahudiiliğinden hayvandan ve ziraî mahsullerden ze-

kât verilirken Karâîlik'te madenler dışında her türlü malın ve hayvanın onda bir oranında zekâtı verilir.

Rabbânîler'den farklı olarak Karâîlik'te, "rikkub" denilen zincirleme kıyas yoluyla Tevrat'ta evlenilmesi yasak olanların listesi, evlenen iki tarafın akrabalalarının da birbirlerine haram olmalarıyla genişletilmektedir. Öte yandan yeme içmeyle ilgili hükümlerde Tanah'ta belirtilenlerin dışında Rabbânîler'den farklı kurallara uydukları gibi temizlikle ilgili olarak da daha ayrıntılı hükümlere tâbidirler.

Karâî takvimine göre yeni yılın başlangıcı nisan ayının birinci günüdür ve yeni aya gözlemle girilir, son dönemlerde gözlemin yanında hesaplamaya da başvurulmaktadır. Sebt gününde uyulması gereken yasaklar Rabbânîler'den farklı olarak cuma gününden başlayıp sebtin ertesi güne kadar devam eder. Bu süre zarfında ibadetten başka herhangi bir şey için evden çıkılmaz, ateş yakılmaz, cinsel ilişkiye girilmez. Karâîler Hanukah bayramını kutlamazlar, Purim'i ise oruç günü olarak değerlendirirler.

BİBLİYOGRAFYA :

Ya'küb el-Kirkisânî, *Kitâbü'l-Envâr ve'l-merâkib* (nşr. L. Nemoy), New York 1940, II, 66-67, 79-101, 169-226; S. W. Baron, *A Social and Religious History of the Jews*, New York 1957, V, 209-285; Z. Ankori, *Karaites in Byzantium*, New York 1959, s. 59, 84-85, 152-153; R. Kaufman, *Great Sects and Schisms in Judaism*, New York 1967, s. 40-41; H. H. Ben-Sasson, "The Middle Ages", *A History of the Jewish People* (ed. H. H. Ben-Sasson), Cambridge-Massachusetts 1976, s. 448-451; Şaban Kuzgun, *Türklerde Yahudilik ve Doğu Avrupa Yahudilerinin Menşei Meselesi: Hazar ve Karay Türkleri*, Ankara 1993, s. 186-298; L. Nemoy, "Early Karaism", *Jewish Quarterly Review*, XL, New York 1950, s. 308-310; a.mlf., "Karaites", *UJE*, VI, 316; a.mlf., "Karaites", *EJ²* (İng.), IV, 606; a.mlf. - Jo. H., "Karaites", *EJd.*, X, 777-778; N. Wieder, "The Qumran Sectaries and the Karaites", *Jewish Quarterly Review*, XLVI-XLVII, New York 1956, s. 97-113, 269-292; A. Harkavy, "Karaites and Karaism", *JE*, VII, 439-440; K. Kohler, "Karaites and Karaism", a.e., VII, 446; S. Poznanski, "Karaites", *ERE*, VII, 662-663, 667-668.

MUSTAFA SİNANOĞLU

KARAKALPAKLAR

Orta Asya'da yaşayan bir Türk topluluğu.

Karakalpak adı, bu kavmin ırkî özelliklerini belirleyen bir tabir olmayıp onların giyiniş tarzlarıyla ilgili bir isimdir. Karakalpaklar VI. yüzyılda Oğuz, Kıpçak ve

Peçenek gibi Türk boylarının karışması sonucu ortaya çıkmış bir topluluktur. Selçuklular'ın önderliğinde Oğuzlar İran üzerinden Anadolu ve Ortadoğu'ya yayılırken Karakalpaklar'ın bir kısmının bunlara katıldığı, ancak çoğunluğun Aral gölü civarında kaldığı bilinmektedir. Karakalpak ismine ilk defa XI. yüzyıl Rus vekâyi'nâmelerinde rastlanmakta, bu kaynaklarda Çerniye Klobutsi adıyla zikredilmektedir. Rivayete göre Kuman-Kıpçak adlı Türk boyunun akın ve yağmalarından bıkan Kiev Rus knezleri Karakalpaklar'la bir anlaşma yapmışlardır. Ruslar'a yaptıkları yardımın karşılığı olarak da Ukrayna topraklarında Dinyepr nehri civarı onlara verilmiştir. Bu bilgilere rağmen XVI. yüzyıldan önce Karakalpak isminin bu şekliyle kullanıldığı henüz kesin olarak tesbit edilememiştir. Sadece Aral gölünün güneyinden gelen Oğuz-Peçenek karışımı bir boy tarihî kaynaklarda Çerniye Klobutsi ismiyle kaydedilmektedir. Dolayısıyla ilk dönemleri hakkında çok az şey bilinen Karakalpaklar, yüzyıllarca Türk göçüne sahne olan Aral gölü-Ural dağları arasında yayılarak yaşamışlardır. XI. yüzyıldan sonra Kuman-Kıpçak akınları neticesinde daha da çoğalmışlar ve Selçuklular'ın hâkimiyeti altına girmişlerdir.

XIII. yüzyılda Büyük Moğol Hanlığı'na tâbi olan Karakalpaklar, Altın Orda Devleti tarih sahnesinde yerini aldığı anda onların hâkimiyetine girdiler; bu devlet yıkılınca ortaya çıkan Nogay Hanlığı bünyesinde kaldılar. XVI. yüzyılda bağımsızlıklarına kavuşunca bu defa doğrudan doğruya kendi adlarıyla tarihî kayıtlarda geçmeye başladılar. Bu devirde Aral gölünün doğusuna Siriderya (Seyhun) vadisine yerleştiler. Buhara Emirliği'ne tâbi olarak yaşarlarken Kazaklar'ın baskısıyla kuzeye göç ettiler. XVI-XVIII. yüzyıllar arasında Aral gölünün güneyini yurt tuttular. Bu bölge Hıve Özbek Hanlığı'nın kontrolü altındaydı. Bağımsızlıklarını kazanmalarına rağmen birlik oluşturamadılar. Her kabile kendi reisi tarafından yönetiliyordu. Onların bu dağınık vaziyeti ve etraflarındaki komşularının daha güçlü olması tam bağımsız yaşamalarını engelledi. Yaklaşık 1722'de Karakalpak Hanı Ebû'l-Muzaffer Saâdet İnâyet Muhammed Bahadır ile Çar Petro arasında bir antlaşma yapıldı. 1743 yılında Kazaklar Karakalpaklar'ın topraklarını ele geçirdi. Karakalpaklar siyasî varlıklarını tamamen kaybederek farklı yerlere dağıldılar. Bir grup Taşkent'in batısına doğru gelirken diğer grup Aral gölü taraflarına göç etti. Uğradıkları bu istilâ